

dés évei, A berlin-dahlemer Kaiser Wilhelm Institut für Chemie-ben, A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Radiológiai Intézetében, A kolozsvári évek, A debreceni évek, Függelék (egyetemi jegyzőkönyvek). A tudományos munkásságát elemző fejezet alcímei: Pályakezds, Berlinben, Újra Budapesten, Kolozsvárott, Debrecenben, Magkémiai kutatásai. Az oktató fejezetben az Elöljáróban és Oktatónevelő munkája, az Izotóplaboratórium fejezetben az Előzmények, Tervek – megvalósítás – berendezések, Bővítések, Jelen alcímek tagolják a tartalmat. Az Emlékezések fejezet 9 tanulmányt és 15 hang-, illetve videofelvételt ad közre. Külön fejezetben bemutatófilm, fotóalbum és honlap ismerteti a Debreceni Egyetemet. A rendkívül olvasmányos, emellett a szakmai elvárásoknak is a legmesszebben megfelelő tanulmányokat igényes (93 tételes) bibliográfia egészíti ki.

A lemezen a szemtanú hitelességével megírt életrajzot, a tudományos munkásságot és oktatói tevékenységet elemző tanulmányokat, valamint az Izotóplaboratórium történetét az *Indexek* fejezetben tematikusan csoportosított változatos illusztrációs és kiegészítő szöveganyag gazdagítja. A *Dokumentumok* alfejezet négy témakörében (szakmai előmenetel és a tudományos munkásság doku-

mentumai, személyes dokumentumok, az Izotóplaboratóriummal kapcsolatos és egyéb egyetemi dokumentumok, írott dokumentumok) 125 tétel található. Az *Életének képei* alfejezetben 38 személyes, családi vagy szakmai dokumentum szerepel. A *Kiegészítő szócikkek* alfejezet 70 tételt sorjáz *Személyek és Egyéb szócikkek* alcím alatt, a *Debreceni munkatársak* az oktatókat és kutatókat, valamint a műszaki-technikai kollégákat sorolja fel, a *Hang és videofelvételek* alfejezetben 10 hangzó és 5 videórészlet található.

Az Infoware Rt., a Magyar Szabadalmi Hivatal, a Magyar Innovációs Szövetség, a Magyar Államvasutak Rt. és a Siemens Rt. támogatásával készült, hipertext-csatolókkal gazdagon átszőtt multimédia-kiadványt Árvayné Kucsera Judit szerkesztette, a felhasználóbarát digitális szerkesztésmód és tetszetős megjelenés Tóth Imre munkáját dicséri. A napjaink informatikai színvonalának megfelelő rendszerkövetelményű CD-ROM a kiadó Értékesítési és Marketing Csoportja forgalmazásában kapható, ára azonos a sorozat eddigi tagjainak árával (2600 Ft + 25% áfa).

Árkos Iván
(BME OMIKK)

Mi történik a tudományos kommunikációban?

Három tényezőcsoport játszik szerepet a tudományos kommunikáció jelenlegi zavaraiiban:

1. Technológiai tényezők, vagyis mit vagyunk képesek megtenni.
2. Gazdasági tényezők, vagyis mit vagyunk képesek megfizetni és mit nem.
3. Társadalmi tényezők, vagyis hogyan viselkedünk, mit várunk el.

Az 1980-as évektől rendelkezésre álló internet óriási változásokat hozott a tudományos (valójában mindenfajta) kommunikációban. Lehetővé tette a hagyományos folyóiratok online elérését. Ez ugyan nem hozott nagy megtakarítást, sőt új kiadásokkal is járt (a rendszer fenntartása, az archiválás, licencelés), mégis nagy előnyökkel járt az olvasó szempontjából (hozzáférés, keresés, csatolók, multimédia). Viszonylag könnyűvé és olcsóvá tette a saját kiadást, noha egy minőségi lap előállításának ma is kemények a feltételei. Az egyszerű keresőmotorok használata azonban veszélyekkel jár a megtalált információ minőségét tekintve.

Mindez azonban csak a kezdet, további gyors technológiai fejlődésre lehet számítani.

Gazdasági téren az alapvető problémát az jelenti, hogy a kutatás finanszírozása (s ezzel együtt a tudományos publikációk száma) gyorsabban nő, mint a könyvtárak beszerzési kerete. Alig elképzelhető, hogy a könyvtári költségvetés valaha is lépést fog tartani a kutatásfinanszírozással, ezért az árak csökkenése (racionalizálás a kiadóknál, a profitok visszafogása) esetén is tovább szélesedik a szakadék, ha lassabb ütemben is. A problémát súlyosbítja, hogy magas árak esetén csökken az előfizetők száma, ez pedig azt jelenti, hogy – mivel egy sor költség tényező független a példányszámtól – az előfizetési díj szükségképpen tovább emelkedik. Így a magas és állandóan növekvő árak fölötti siránkozás nem vezet el a probléma megoldásához.

A fogyasztói magatartás is lényegesen megváltozott. Kiseb a hajlamunk a tekintély tiszteletére,

még a tekintélyes folyóiratok autoritását is kevésbé ismerjük el. Amire szükségünk van, azt azonnal akarjuk. Mennyit vagyunk hajlandók várni egy weboldal letöltésére? Egy telefonhívásra? Hozzászoktunk az interneten ingyen elérhető információ gazdagságához, ha a minősége olykor kérdéses is. Ennek ellenére ragaszkodunk ahhoz, hogy tudjuk, az igénybe vett tartalom magas színvonalú legyen, azaz egy hiteles szerkesztőség garانتálja minőségét. A szerzők célja pedig továbbra is az, hogy mondanivalójuk minél több emberhez jusson el, hogy közleményeik alapos előzetes bírálatban részesüljenek (peer review), s írásaik magas impakt faktorú folyóiratban jelenjenek meg.

Az e tényezőcsoportok által gerjesztett feszültségek odavezettek, hogy mind a fogyasztók (olvasók, s különösen könyvtáraik és intézményeik), mind pedig a szerzők realizálták, hogy hatalmuk van. Az előbbieket konzorciumok alakították, megakadályozták néhány esetben nagy kiadók egyesülését, felállították saját kiadványaik tárházait. Az utóbbiak maguk archiválhatják cikkeiket, igénybe vehetik az ingyenes (Open Access = OA) folyóiratokat, bár egyelőre nem sokan teszik ezt.

A kiadók pontosan tudják, mit kívánnak szerzőik, olvasóik és vásárlóik, s a maguk módján igyekeznek meg is felelni ennek.

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a folyóiratok több mint egyharmadát tudományos társaságok adják ki; ha hozzávesszük az egyetemi és más, nem profit (not-for-profit = NFP) kiadókat, közel felét. Ezeket a folyóiratokat gyakrabban idézik, mint kereskedelmi megfelelőiket, mégse teszik ki a felét sem a könyvtári beszerzéseknek, mert részben sokkal alacsonyabb az előfizetési díjuk, részben egy nagy kiadó könnyen uralkodik az egész piacon. Nagy különbség, hogy a kereskedelmi kiadónak adót és osztalékot kell fizetniük, míg az NFP kiadók bevételek meglehetősen részét anyaintézményeik rendelkezésére bocsátják tanulmányok támogatására, konferenciákra, ösztöndíjakra, kutatások finanszírozására, a tagok ingyenes vagy csökkentett árú példányokkal való ellátására, tagdíjak támogatására.

A kiadók több mint fele megengedi szerzőinek, hogy preprint vagy postprint formájában elhelyezzék cikkeiket saját webhelyükön, az intézmény webhelyén vagy nyilvános (pl. szakterületi) webhelyeken. Kiderült azonban, hogy nem könnyű rábeszélteni az egyetemi kutatókat arra, hogy átengedjék cikkeiket az intézményi webhelynek.

A kiadók újabban – élve az elektronikus publikálás adta lehetőségekkel – különféle üzleti modelleket dolgoztak ki, amelyek nagymértékben megkönnyítik a hozzáférést. Így kevéssel több pénzért sokkal több tartalmat kínálnak, vagy ugyanazt a tartalmat sokkal több személy számára teszik hozzáférhetővé. Ezt persze csak nagy kiadók engedhetik meg maguknak; a kisebbek, különösen az NFP arra kényszerültek, hogy kiadványaikat együttesen kínálják vevőiknek. Egy-egy újabb előfizetés olcsó a kiadó számára, ezért többük alacsony összegért bocsátja a szegény országok könyvtárainak rendelkezésére az elektronikus folyóiratokat. Ha a kiadás folyama során digitális archívum is létrejön, néhány kiadó (különösen a kis NFP-k) ingyenessé teszi hozzáférésüket vagy azonnal, vagy rövid idő múltán. A visszamenőlegesen digitalizált állományok használatáért térítést szednek, ha csak nem kaptak külső forrásból támogatást hozzá.

A hozzáférés növelésének másik útja, hogy mindenki számára lehetővé teszik ingyenesen egy bizonyos idő elteltével. Úgy tűnik, hogy ez nem ássa alá szükségszerűen az eladás mennyiségét. Különösen a kis NFP kiadók élnek ezzel a lehetőséggel.

Néhány kiadó nyitott, ingyenes hozzáférést (OA) kínál a tudományos cikkekhez, de nem mindenki számára. Ha a szerző fizet érte, mindenki számára ingyenes a hozzáférés, ha nem, akkor csak az előfizetőknek. Mások a számonkénti konvertálást választják, fokozatosan lehetővé téve az ingyenes használatot. Egyik megoldás sem jelent pénzügyi kockázatot a kiadó számára, mert a folyóirat eredeti OA koncepcióján belül marad.

Több más kísérlet is folyik a teljes OA megvalósítására a hagyományos kiadók és az újabbak körében. Néhányat a kiadó anyaintézménye finanszíroz. További vizsgálatoknak kell kideríteniük, hogy az OA-kísérleteknek milyen hatásuk van

- a szerzők magatartására (átengedik-e írásaikat);
- az olvasók magatartására (használat, idézés);
- a kiadókra (gazdasági megvalósíthatóság).

A tudományos kommunikáció egyik jövő lehetősége, hogy az új üzleti modellek (s köztük akár domináns módon az OA) békésen együtt élnek a jól ismert előfizetési modellel. Előfordulhat azonban, hogy az OA modell és a saját archiválás aláássák a hagyományosan előfizetett folyóiratokat. A szerző által fizetett OA azokon a szakterületeken valósulhat meg, ahol jelentősek a kutatási támogatások, de szóba sem jöhet ott, ahol egyáltalán nincs

vagy csekély a támogatás. Minden valószínűség szerint a jövőben egymás mellett fognak élni az OA különféle modelljei.

/MORRIS, Sally: What's really happening in scholarly communication? = *Managing Information*, 11. köt. 5. sz. 2004. p. 31–34./

(Papp István)

Kézi számítógép (PDA) a mindennapokban, a könyvtárakban és a felsőoktatásban

Általános kérdések

A kézi számítógépek, azaz digitális személyi aszisztensek (*Personal Digital Assistant* = PDA) hosszú utat tettek meg. Játékokból fejlődtek olyan eszközökké, amelyek képesek szakemberek kiszolgálására. A kifejezés 1992 óta ismeretes. Az első, teljesen működőképes PDA, az *Apple Newton* 1993-ban került a piacra, az első *Palm* pedig 1996-ban. A Microsoft 1997-ben lépett a PDA operációs rendszerek piacára. Öt éven belül már működtek a mai nagyobb cégek, és a következő öt év alatt a PDA lendületbe jött. Példaként említhető a *Palm OS* PDA, amelynek a piaci részesedése becslések szerint 40-60%-os.

A PDA jelentős változásokat hozhat a felhasználó mindennapjaiba. Az emberek különféle eszközöket, készülékeket hordoznak magukkal, és használnak szinte menet közben, mert valamilyen módon megkönnyítik életüket, s előbb-utóbb nélkülözhetetlenné válnak. A laptop ilyen célra túl nehéz. Viszont kényelmesek a mobiltelefonok, vagy például az orvosok számára a pagerek („csipogók”). A tizenévesek „felszereléséhez” tartoznak a tranzistoros rádiók, CD-, MP3 és DVD-lejátszók.

Egyre többen hordanak magukkal PDA-kat. A PDA-ba újabban integrálják a mobiltelefont, az e-könyv-olvasót és az MP3 lejátszót is. A PDA használható ébresztőként, jegyzet- és rajzfűzetként, határidőnaplóként stb.

A *Palm*ot a „To Do List” nevű feladatkezelővel szállítják. A feladatok kategorizálhatók, fontosság szerint rangsorolhatók, hosszú jegyzetekkel láthatók el stb. A „Shadow Plan” programmal feladatok, projektek szervezhetők. Beállíthatók határidőre, adatbázisok hozhatók létre bennük. A „DayNotes” programmal naplót vezethetünk tevékenységünk-ről. A „MemoPad” segítségével jegyzőkönyvezni, jegyzetelni lehet, tételenként 4000 bájtt terjedelemben. Vásárlási jegyzékek állíthatók össze, nyilvántarthatók a kölcsönzések (könyv, videó stb.). A ké-

szülékek alkalmasak az internet használatára és elektronikus levelezésre, szótárak és lexikonok elérésére és használatára, cikkek írására, táblázatok kezelésére, vagy akár PowerPoint bemutatók kidolgozására. Összegezve: a PDA hasznos kísérő.

PDA-k a könyvtárakban

Ma már azokban is kialakult valamilyen vélemény a PDA-król és működésükről, akiknek nincs ilyen eszközük. A könyvtárosok annál jobban tudják kiszolgálni az olvasóikat, minél jobban megértik ezeket az új eszközöket. Ez erősen függ a hasonló tárgyakkal, így a könnyebb laptopokkal szerzett személyes tapasztalatoktól. A felhasználók kezdetben csak azt érzékelték, hogy a PDA semmi olyat nem tud, amit a laptop ne tudna jobban. Az eszköz hasznosságát csak akkor fedezték fel, amikor jobban megismerték. Hamarosan eljőhet az az idő, amikor egy erős PDA egyedül is számítógépként szolgálhat, és lehetővé teheti az állandó, vezeték nélküli hálózati kapcsolatot.

A könyvtáraknak a közelmúltban még a számítógépek, a laptopok, az internet-hozzáférés használatával kellett számolniuk, most pedig már azt vizsgálják, hogyan fogják az olvasók a PDA-kat használni. Egyes, főként tudományos területeken a fizikai könyvtárnál fontosabbá vált a digitális forrásokhoz való hozzáférés.

A felhasználói közösségek és az információs források között határzónát alkotó könyvtárak folyamatosan reagálnak a mindkét oldalon végbemenő változásokra. Kevés *integrált könyvtári rendszert* (IKR) szolgáltató cég összpontosít csak a hagyományos fő funkciókra (katalogizálás, kölcsönzés, beszerzés, online katalógus), a legtöbb belép az online információhoz való hozzáférés egyre bővülő területére. A WWW és a PC-k elterjedése megalapozta az elmozdulást az 1980-as és korai 1990-es évek online katalógusaitól az internetes, böngé-